

ISSN: 1814 - 6961
E-ISSN: 2788-9718

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2022, № 1 (97)

1 /2022

Құрылтайшы:

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ғылым Комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты

Бас редакторы:

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа:

Абдырахманов Т.А. (Бішкек, Қырғызстан), Аблажей Н.Н. (Новосибирск, Ресей), Аяған Б.Г. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Әбусейітова М.Х. (Алматы, Қазақстан), Әбіл Е.А. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Әжіғали С. (Алматы, Қазақстан), Әлімбаев Н. (Алматы, Қазақстан), Жұмағұлов Қ.Т. (Алматы, Қазақстан), Көмеков Б.Е. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Кудряченко А.И. (Киев, Украина), Любичанковский С.В. (Орынбор, Ресей), Мұқтар Ә. (Атырау, Қазақстан), Петер Финке (Цюрих, Швейцария), Смағұлов О.С. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Сыдықов Е.Б. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), Уяма Томохико (Саппоро, Жапония)

Жауапты редактор:

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы

Ғылыми редактор:

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Жауапты хатшы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшылар:

Зікірбаева В.С., Бауыржан С.

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Toleubayev A.T. Gundar memleketi–turki memlekettiliginin bastaу//Bayyrgy turki orkeniyeti: zhazba yeskertkishter (Qazaqstan Respublikasy tauyelsizdiginin 10 zhyldygyna arnalgan khalyqaralyq gylymi-teoriyalq konferentsiya materialdaryAstana. 2001.18-19 mamyr) [The state of the Huns - the beginning of the Turkic statehood // Ancient Turkic civilization: written monuments (materials of the international scientific-theoretical conference dedicated to the 10th anniversary of independence of the Republic of Kazakhstan.) Almaty. 2001. 584 p [in Kazakh].

Chorotegin K. Rasseleniye mongol'skikh i tyurkskikh plemen v regionakh Tsentral'noy Azii do mongol'skikh vremen (po musul'manskim istochnikam IX-XIIIv.v)[Settlement of Mongolian and Turkic tribes in the regions of Central Asia before Mongol times (according to Muslim sources IX-XIII centuries)]. Bishkek: Ylym, 1995. 12 p [in Russian].

Yakubovskiy A.K. Stolitsa Zolotoy Ordı–Saray Berke [The capital of the Golden Horde is Saray Berke]. Moscow .: Publishing house. GAIMK. 1932. 8 p [in Russian].

FTAMP 03.41.91

DOI 10.51943/1814-6961_2022_1_209

СЫҒАНАҚ ҚАЛАШЫҒЫНДА ЖҮРГІЗІЛГЕН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ

**Жетібаев Көпжасар Мұстафаұлы^{1ID}, Сиздиқов Бағдаулет Сапарбайұлы^{1*ID},
Арынов Қуаныш Сүйіндікұлы^{1ID}, Бахтыбаев Мәлс Маратұлы^{1ID}**

¹Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ., Қазақстан

*Автор корреспондент

E-mail: kopzhasar.zhetibayev@ayu.edu.kz (Жетібаев), bagdaulet.sizdikov@ayu.edu.kz (Сиздиқов), kuanys.h.arynov@ayu.edu.kz (Арынов), mels.bakhtybayev@ayu.edu.kz (Бахтыбаев)

Түйіндеме. Сығанақ қалашығының ежелгі тарихы топырақ астында жатқандығы баршаға мәлім. Оның мұрағаты археологиялық деректер болып табылуда. Сондықтан да төл тарихымызбен мәдени ескерткіштерімізді зерттей келе, өткен тарихымыз бен мәдениетімізді өскелең ұрпаққа және әлемге таныта аламыз. Сонымен қатар, бүлініп жатқан тарихи ескерткіштерімізді қайта қалпына келтіре отырып, келешек ұрпаққа сақтап, мұра етіп қалдыра аламыз. Осы мақсатта, тарихи деректерде кездесетін Сығанақ қалашығында жүргізілген археологиялық ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелерін талдап, ғылыми айналымға енгізуді жөн санадық.

Мақалада Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетіне қарасты Археология ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкерлерінің ортағасырлық Сығанақ қалашығында жүргізген далалық зерттеу жұмыстары баяндалады. Мақалада зерттеу жұмыстары барысында №18 қазба және №1 кесіндіде жүргізілген қазба жұмыстарының нәтижесі және оның екі құрылыс кезеңнен тұратындығы көрсетілген. Қазба барысында алынған заттай деректерге талдау жасай отырып, жоғарғы қабатының XVII–XVIII ғасырлар аралығына жататындығы, ал төменгі қабаттың XV–XVI ғасырлар аралығына жататындығы анықталды. Сонымен қатар, аталмыш алаңда жүргізілген қазба жұмыстары барысында бір әулетке тиесілі жерлеу орны сипатталады. №1 кесіндіден алынған құмыралар мен керамика сынықтарына талдау жасай отырып, жоғарғы қабатының XIX ғасырға жататындығы, ал төменгі қабаттың XVII–XVIII ғасырлар аралығына жататындығы анықталды.

Кілт сөздер: Сығанақ, қақпа, қамал, Сырдария, ортағасыр, ортағасырлық қалалар.

Мақала «Тарихи-мәдени мұраны саны – ортағасырлық Сығанақ қалашығында кешенді археологиялық зерттеулер жүргізу» тақырыбындағы ғылыми жоба негізінде дайындалды (BR10965310, келісім шарт № 376) ҚР БҒМ.

MPHTI 03.41.91

РЕЗУЛЬТАТЫ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ГОРОДИЩА СЫҒАНАК

**Жетібаев Көпжасар Мұстафаевич^{1ID}, Сиздиқов Бағдаулет Сапарбаевич^{1*ID},
Арынов Қуаныш Суюндікович^{1ID}, Бахтыбаев Мәлс Маратович^{1ID}**

¹Международный казахско-турецкий университет имени Ходжа Ахмеда Ясави, г. Туркестан, Казахстан

*Автор корреспонден

E-mail: kopzhasar.zhetibayev@ayu.edu.kz (Жетибаев), bagdaulet.sizdikov@ayu.edu.kz (Сиздиков), kuanish.arynov@ayu.edu.kz (Арынов), mels.bakhtybayev@ayu.edu.kz (Бахтыбаев)

Аннотация. Как известно, древняя история города Сыганак лежит под землей. В его архиве имеются археологические данные. Поэтому, изучая нашу собственную историю и памятники культуры, мы можем познакомить подрастающее поколение и весь мир с нашей историей и культурой. Кроме того, мы можем восстановить наши поврежденные исторические памятники и передать их будущим поколениям. Для этого мы решили проанализировать результаты археологических исследований в городе Сыганак, которые встречаются в исторических данных, и ввести их в научный оборот.

В статье освещаются полевые исследования научных сотрудников Научно-исследовательского института археологии Международного казахско-турецкого университета имени Ходжа Ахмеда Ясави в средневековом городище Сыганак. В статье освещены результаты раскопок, проведенных на раскопе №18 и разрезе №1, и показано, что он состоит из двух этапов строительных горизонтов. В результате проведенных анализов сосудов и фрагментов керамики, было установлено, что верхний слой относится к XVII–XVIII вв., а нижний – к XV–XVI вв. Кроме того, в ходе раскопок на данном объекте было открыто и описано в данной статье семейное захоронение. Анализируя фрагменты горшков и фрагментов керамики, полученные из разреза №1, установлено, что верхний слой относится к XIX веку, а нижний – к периоду XVII–XVIII веков.

Ключевые слова: Сыганак, ворота, стена, Сырдарья, средневековые, средневековые города.

IRSTI 03.41.91

RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES IN THE CITY OF SYGANAK

Zhetibayev Kopzhasar Mustafaulu^{IID}, Sizdikov Bagdaulet Saparbaevish^{I*ID},
Arynov Kuanish Suyundikulu^{IID}, Bakhtybayev Mels Maratovich^{IID}

^IAkhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, Kazakhstan.

*Corresponding Author

E-mail: kopzhasar.zhetibayev@ayu.edu.kz (Zhetibayev), bagdaulet.sizdikov@ayu.edu.kz (Sizdikov), kuanish.arynov@ayu.edu.kz (Arynov), mels.bakhtybayev@ayu.edu.kz (Bakhtybayev)

Abstract. As known, the ancient history of the city of Syganak lies underground. There are archaeological data in its archive. Therefore, by studying our own history and cultural monuments, we can acquaint the younger generation and the whole world with our history and culture. In addition, we can restore our damaged historical monuments and pass them on to future generations. To do this, we decided to analyze the results of archaeological research in the city of Syganak, which are found in historical data, and introduce them into scientific circulation.

The article highlights the field research of researchers of the Scientific Research Institute of Archeology of the H.A. Yasawi International Kazakh-Turkish University in the medieval settlement of Syganak. The article highlights the results of excavations carried out at excavation site No. 18 and section No. 1, and shows that it consists of two stages of building horizons. After analyzing the vessels and fragments of ceramics, it was found that the upper layer belongs to the XVII–XVIII centuries, and the lower one to the XV–XVI centuries. In addition, during the excavations at this site, a family burial was discovered and described in this article. Analyzing the fragments of pots and pottery fragments obtained from section No 1, it was established that the upper layer belongs to the 19-th century, and the lower one, to the period of the 17-th-18-th centuries.

Key words: Syganak, gate, castle, Syrdarya, middle ages, medieval cities.

Кіріспе. Қазақ даласының қай өңірін алып қарасақта тарихқа толы екенін көруге болады. Қазақстан жерінде өмір сүрген сақ, ғұн, үйсін, қаңлы т.б. көптеген тайпалар өздерінің қалыптастырған мәдениетін тарихта қалдырып отырған. Бізге жетіп отырған қазіргі таңдағы тарихи ескерткіштеріміз соның куәсі болып табылуда. Тарихи мұраларымыздың арасында еліміздегі ортағасырлық қалалардың орны ерекше. Сырдың ортаңғы және төменгі ағысында орналасқан қалалар еліміздің өткен тарихы жайында құнды мағлұматтар беруде. Ұлы Жібек жолының бойында бой көтерген ортағасырлық қалалар өз кезеңінде мәдениеті мен экономикасы, қолөнері мен саудасы, егіншілігі мен мал шаруашылығы қатар дамыған орталықтар болды. Мақаламызда Ұлы Жібек жолы бойындағы ортағасырлық ірі орталықтардың бірі болған Сығанак қаласында жүргізілген археологиялық ғылыми-зерттеу жұмыстары жайында сыр шертпекпіз.

Ұлы Жібек жолы бойындағы ірі ортағасырдағы қалалардың бірі Сығанақ қаласы – Қызылорда облысы, Жаңақорған ауданы Сунақ ата ауылынан солтүстік батысқа қарай 2 шақырым жерде орналасқан. Өткен тарихымызда Қыпшақ хандығының (XI–XIII ғғ.), Ақ Орданың (XIV–XV ғғ.), Қазақ хандығының (XV–XVI ғғ.) астанасы болған (Жолдасбаев, 2009: 3) бұл қалашық қазіргі кезге төбе ретінде келіп жеткен. Ауыл тұрғындары қалашықтың орны бір кездері айтарлықтай биік төбе болғандығын, 1960 жылдардан кейін аграрлық саясат негізінде қолға алынған күріш шаруашылығы салдарынан төбе маңындағы жерлер күріш егістігіне айналуының нәтижесінде жер асты суларының көтеріліп биік төбе ретінде сақталып келген қалашық орнының шөге бастағандығын тілге тиек етеді. Сонымен қатар, XVIII ғасырдың соңында тіршілігі тоқтаған ескерткіш орны маңайдағы тұрғындардың зиратына айналып, мәдени қабаттарының бұзылу қауіпіне дейін жеткен.

Биік қорған қабырғасымен қоршалған Сығанақ қалашығының өткен тарихын кешенді түрде зерттеу, ескерткіштің Қазақ хандығы тұсындағы рөлі мен маңызын анықтау, қалашықты танымал ету үшін негіз жасау, ескерткішті қасиетті, жергілікті, халықаралық туризм бағыттарында қолданысқа енгізу бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі болып табылуда.

Материалдар мен әдістер. Мемлекетіміздің тарихи қалыптасуындағы ортағасырлық Сығанақ қалашығының рөлін анықтау мақсатында археологиялық ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізіліп келеді. Ортағасырлық жазба деректерді археологиялық қазба жұмыстарының нәтижелерімен салыстыра отырып, ескерткіштің пайда болу, даму және құлдырау кезеңдері, қаланың әлеуметтік-экономикалық ерекшелігі мен даму заңдылықтарын анықталуда. Сығанақ қалашығының орта ғасырлар кезеңіндегі маңызы мен рөлі және оның мемлекетіміздің тарихи қалыптасуына қосқан үлесі туралы деректер топтастырылуда. Сонымен қатар, археологиялық материалдарды зерттеу, өңдеу және талдау әдістемесін, оның ішінде қазіргі заманғы технологиялар мен зерттеулерді пайдалана отырып ескерткіштің өткен тарихы зерттелуде. Сабақтас пәндердің мамандары мен реставраторларды ғылыми-зерттеу жұмысына тарта отырып, табылған жәдігерлерді химиялық тазарту, консервациялау, жетіспейтін бөліктерді қайта жаңарту жұмыстары жүргізілуде. Сонымен қатар, ескерткіштің фотофиксациясы анықталуда.

Талқылау. Алғашқы орыс ғалымдарының зерттеулеріне қарағанда Сығанақ қаласына XIX ғасырдың екінші жартысында көңіл бөле бастағандығын аңғаруға болады. Алғаш рет 1867 жылы орыс археологиялық комиссиясының тапсырмасы бойынша археолог П.И. Лерх Түркістан аймағындағы ортағасырлық қалаларды зерттеу мақсатында жіберіледі. Ғалым қалада болып, оның қай жерде орналасқандығы туралы және сол кездегі сақталуы жайында ақпарат берген (Лерх, 1870: 38). Ал 1892 жылы өлкетанушы Е.А. Смирнов Ташкенттен Қызылордаға жасаған барлау жұмыстары кезінде Сығанақ қаласында болып, оның аумағымен, Төменарық пен қаланың суландыратын жүйесін сипаттаған. Өкінішке орай, қала туралы ешқандай мағлұмат келтірмеген (Смирнов, 1897: 7). Ал, 1899 жылы Түркістан өлкетану бөлімінің меңгерушісі В.А. Каллаур қалаға барлау жұмысын жүргізіп, оның топографиясын сипаттаған және қаланың шығыс қақпасының алдындағы 100 м жердегі мешіттің жобасын қағазға түсіреді. Сонымен қатар ғалым ортағасырлық Сығанақ қаласын сипаттай келе, қала қамал қабырғаларымен қоршалғандығы жайында, қызыл кірпіштен жасалған мешіт күмбездері жартылай сақталғандығы жайында мағлұматтар береді (Каллаур, 1900). 1906 жылы қалада археолог И.А. Кастанье зерттеу жұмыстарын жүргізіп, В.А. Каллаурдың қала туралы жазған мағлұматтарын толықтыра түседі (Кастанье, 1911: 189–192).

1927 жылы РА-ның жанындағы Материалдық мәдениет институтының тапсырмасы бойынша Сығанақ қаласында А.Ю. Якубовский зерттеу жұмыстарын жүргізеді. Ол қаланың топографиясына ерекше көңіл бөліп, қала жанындағы сақталып тұрған ескерткіштердің суретін түсіріп, сипаттайды. Сонымен қатар, ғалым қала туралы мағлұматтарды жинақтай отырып, ғылыми мақаласын жарыққа шығарады (Якубовский, 1929: 123–159).

1947 жылы қалаға ОҚАЭ-ның жетекшісі А.А. Бернштам ескерткіш аумағында болып, қаланың топографиялық жобасын түсіріп, жинастырылған материалдар негізінде қаланың б.з.б. кезеңнен, яғни, қаңлы дәуірінен бері өмір сүріп келе жатқандығы туралы мағлұмат келтіреді (Бернштам, 1949: 59–99). Сонымен қатар, қалада ОҚАЭ-ның мүшесі Е.И. Агеева мен Г.И. Пацевичтер археологиялық барлау барысында жұмыс жүргізіп, жинастырылған материалдар негізінде қаланың V–VIII ғасырда өмір сүріп, одан кейін құлдырап, XII–XVI ғасырларда қайта көтеріліп, Ақ Орданың кезінде қайта жанданғандығын жазады (Агеева, Пацевич, 1958: 206–208). Дегенмен, жоғарыда аты аталған ғалымдар қалада археологиялық қазба жұмыстарын жүргізбеген, тек барлау жұмыстарын жүргізе отырып, қаланы және қала маңындағы ескерткіштерді сипаттаған. Сонымен қатар, қала үстіндегі материалдарды жинастыра отырып, қаланың өмір сүру кезеңін анықтауға тырысқан.

XX ғасырдың 70-ші жылдары қалаға ОАЭ-ның Отырар археологиялық экспедициясының меңгерушісі К.А. Ақышев пен К.М. Байпақовтар қаланы топографиялық жағынан зеріттеп, бұл қала ортағасырлық қалалардың ішінде Отырар қаласынан кейінгі атақты екінші қала деген анықтама берген (Акишев, Байпаков, Ерзакович, 1970).

Дегенмен, жоғарыда көрсетілген ғалымдардың ешбірі қалада археологиялық қазба жұмыстарын

жүргізбеген. Соның әсерінен қала ғалымдардың назарынан тыс қалып, 2000 жылға дейін зиратқа айналып кеткен. Қаланың археологиялық жағынан сақталу жағдайы өте нашар. Ескерткіште 2003 жылдан бері Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің археолог ғалымдары археологиялық қазба жұмыстарын жүргізіп келеді. Кешенде осы күнге дейін жүргізілген археологиялық қазба жұмыстарының нәтижесінде қаланың шығыс қақпасы, қақпа маңындағы қамал қабырғалары, қала аумағындағы тұрғын үй бөлмелері, қаланың орталық мешіті, қала аумағындағы кесенелер ашылып, ғылыми айналымға енгізілді. Сонымен қатар, қаланың екі жеріне стратиграфиялық кесінділер салынып, қаладағы мәдени қабаттардың хронологиясы анықталды (Zholdasbaev, Aldabergenova, 2013: 77–78).

Нәтижелер. Т.ғ.д., профессор С.Ж. Жолдасбаевтың жетекшілігімен Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетіне қарасты Археология ғылыми-зерттеу институтының Сығанақ археологиялық экспедициясы құрылып, ортағасырлық Сығанақ қалашығында ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізіп келеді. Сығанақ археологиялық экспедициясы далалық жұмыстарын орталық мешіттің оңтүстік бөлігіндегі, яғни 2019 жылы 11х1 м құрайтын №1 кесіндінің орнында қазба жұмыстары жүргізілді (Жолдасбаев т.б., 2019: 16–17). Осы кесіндінің нәтижесінде №18 қазба нысанының ашылу бағыты нақтыланды. Зерттеу жұмыстары барысында №18 қазба алаңында жүргізілген қазба жұмыстары нәтижесінде екі құрылыс кезеңі анықталды. Бірінші құрылыс кезеңі жер бетіне жақын болғандықтан қатты бұзылып кеткен. Ашылған бөлмелер толық сақталмағандықтан бір қатар бөлігі алынып тасталды. Сонымен қатар, аталмыш алаңда жүргізілген қазба жұмыстары барысында бір әулетке тән ағаш табытқа жерлеу орындары анықталды. Мұндай ағаш табытпен жерлеу орындары қала маңындағы кесенелердің бірінде анықталды (Искендірова т.б., 2019: 92). Екінші құрылыс кезеңінің екі бөлмесі анықталып ашылды. Қазба алаңында ашылған бөлмелердің бірқатар қабырғалары қазба жиегінің астында қалғандықтан толық ашылмай қалды. Себебі, осы жылғы қазылатын 10х15 м құрайтын алаңнан тысқары болды. Аталмыш нысаннан алынған құмыралар мен керамика сынықтарына талдау жасай отырып, жоғарғы қабатының XVII–XVIII ғасырлар аралығына жататындығы, ал төменгі қабаттың XV–XVI ғасырлар аралығына жататындығы анықталды (Жолдасбаев т.б., 2016: 98–134).

Бірінші құрылыс кезеңі. Қазба алаңының ең биік нүктесінен 0,5 м тереңдіктен күйдірілген кесектен қаланған бірінші құрылыс кезеңінің бөлмесі ашылды және оны шартты түрде асхана бөлмесі деп белгіленді. Қабырғалардың бір-екі қатар қыштары ғана сақталған және ашылған қабырғалардың қыштары толығымен сақталмаған. Осы аралықтар құланды бос топырақтар мен қыш сынықтарынан тазартылып, асхана бөлмесі ашылды. Бөлменің жалпы аумағы 3х4 м және солтүстік және шығыс қабырғалары жартылай сақталған. Ашылған бөлме еденіне көлемдері 25х25х5 см болып келетін күйдірілген қыш төселген. Осы үлгідегі күйдірілген кесектер Шу өңіріндегі ортағасырлық Ақтөбе (Баласағұн) қаласындағы қазба кезінде анықталған XI–XIV ғғ. құрылыс нысандарынан көруге болады (Акымбек, Baibugunov, 2013: 1236). Еден төсенділерінің оңтүстік бөлігі ғана сақталған. Асхана бөлмесінің оңтүстік қабырғасы орта деңгейде сақталған және қам кесектен қаланған. Қам кесектен қаланған оңтүстік қабырға оңтүстік-шығыстан солтүстік-батысқа қарай бағытталып жатыр. Қабырғаның сақталған биіктігі 0,3–0,5 м, қалыңдығы 1 м, ұзындығы 3 м. Қабырғаның сыртында әр жерлерінде гипстен сыланған сылақтары сақталған. Асхана бөлмесінің батыс қабырғасы сақталмағандықтан анықталған жоқ. Асхана бөлмесінің шығыс қабырғасы солтүстік-шығыстан оңтүстік-батысқа қарай бағытталып жатыр. Ашылған қабырға бір қатар қыш дейгейінде, яғни 25–30 см биіктікте сақталған. Ал, ұзындығы 4 м, қалыңдығы 1 м болып келетін қабырға ашылды. Асхана бөлмесінің солтүстік қабырғасы сақталмағандықтан анықталған жоқ. Оңтүстік қабырғаның батыс бөлігінен жартылай сақталған екі тандыр орны ашылды.

Тандырдың ернеуінің аумағы 0,8 м, сақталған биіктігі 0,5 м, жиегінің қалыңдығы 5 см және тандыр ішіндегі түгіндік шығатын мұржа ойығының аумағы 0,15 м. Бірінші тандырдың оңтүстік бөлігінде орналасқан мұржаның ұзындығы 0,6 м, ені 0,3 м, ойығының тереңдігі 0,2 м. Сондай-ақ, мұржаны оңтүстік қабырға ішіне күйдірілген қышты қалау арқылы орналастырған. Сонымен қатар, тандыр іші ирек сызықты өрнектермен ойылып көмкерілген.

Бұл ирек сызықтар тандыр ішіне салынған нан өнімдерін ұстап тұру үшін жасалған. Тандыр сыртын күйдірілген қыш сынықтарын тігінен қалап шыққан. Бірінші тандырдың батыс бөлігінде екінші тандыр орналасқан. Оның сақталу деңгейі өте нашар және қабырғалары үгітіліп тұр. Жартылай сақталған тандыр ернеуінің аумағы 0,5 м, сақталған биіктігі 0,4 м, жиегінің қалыңдығы 3–4 см. Тандырдың оңтүстік-батыс бөлігі ғана сақталған.

Қазба алаңының оңтүстік бөлігінен бірнеше қоқыс тастайтын шұңқыр орындары анықталып, іші табанына дейін тазартылды. Бірінші құрылыс кезеңінің № 1 қоқыс шұңқыры қазба алаңының оңтүстік-батыс бөлігінде 0,3 м тереңдіктен анықталды. Ашылған қоқыс шұңқырының аумағы 1,2 м, тереңдігі 0,7 м.

Осы қоқыс шұңқырының солтүстік-батыс бөлігінде қосарлана № 2 қоқыс шұңқыры орналасқан. Оның аумағы 1 м, тереңдігі 0,7 м. Қоқыс шұңқырының ішін тазалау барысында 0,4 м тереңдіктен

ұзындығы 0,6 м болып келетін күйдірілген қыш сынықтарының қаландысы орналасқан. Соған қарағанда қоқыс шұңқыры жоғарғы құрылыс кезеңінің қабырғасын бұзып кеткен болса керек.

№1 қоқыс шұңқырының оңтүстік-батыс бөлігінде №3 қоқыс шұңқыры қосарлана орналасқан. Оның аумағы 1 м, тереңдігі 0,2 м. Бір-біріне қосарлана орналасқан қоқыс шұңқырларының ішін күл аралас бос топырақтан тазалау барысында ұсақ мал сүйектері мен ыдыс сынықтары теріліп алынды.

№4 қоқыс шұңқыры қазба алаңының оңтүстік бөлігінде 0,4 м тереңдіктен екінші құрылыс кезеңінің қабырғасының үстінен қазылған. Анықталған қоқыс шұңқыры табанына дейін күл аралас топырақтан тазартылды және оның аумағы 1,1 м, тереңдігі 0,5 м. Сондай-ақ, №4 қоқыс шұңқырының солтүстік-шығыс жиегінде солтүстік-батыстан оңтүстік-шығысқа қарай бағыттталып жатқан бірінші құрылыс кезеңінің қабырғасы ашылды. Анықталған қабырғаның сақталған ұзындығы 1,2 м, қалыңдығы 0,4 м, биіктігі 0,3 м. Сонымен қатар, осы қабырғадан оңтүстікке қарай ұзындығы 0,5 м, қалыңдығы 0,4 м кұрайтын бір қатар күйдірілген қыш сынықтарынан қаланған қабырға қалдығы орналасқан. Ашылған осы қабырғаны №4 қоқыс шұңқырды қазу кезінде бұзып кеткен.

№5 қоқыс шұңқыры қазба алаңының оңтүстік-шығыс бұрышынан 1 м тереңдіктен анықталды. Анықталған қоқыс шұңқырының аумағы 1,3 м, тереңдігі 0,5 м. Қоқыс шұңқырының іші күл аралас бос топырақтан табанына дейін тазартылды. Ашылған қоқыс шұңқыры екінші құрылыс кезеңінің кесектен қаланған қабырғасын бұзып кеткен.

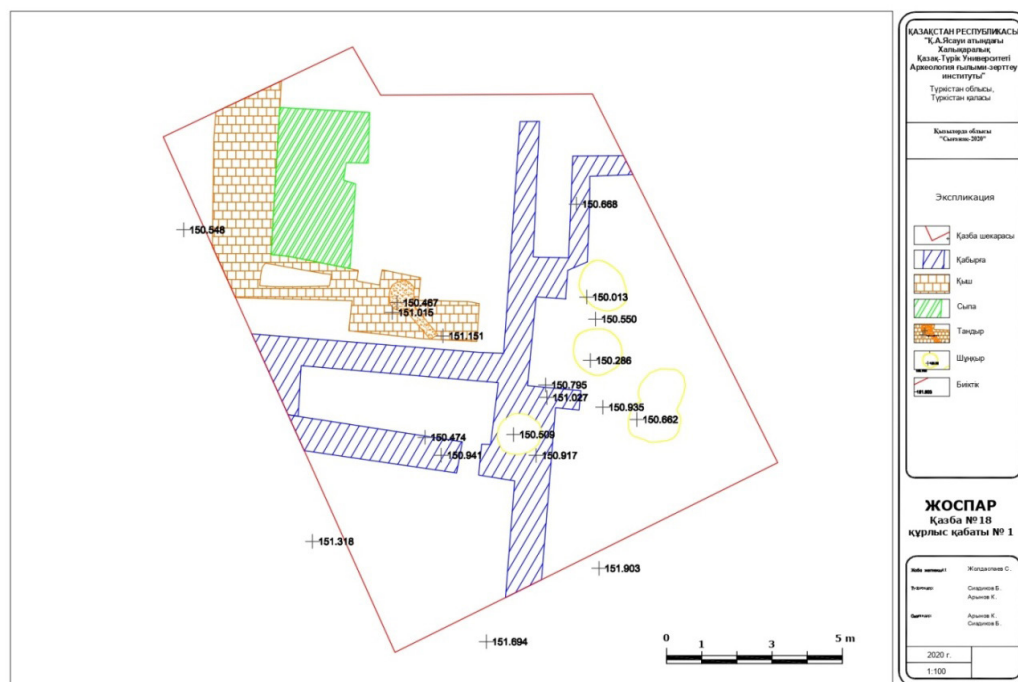
№6 қоқыс шұңқыры қазба алаңының оңтүстік-батыс бөлігінде, № 5 қоқыс шұңқырының солтүстігінде 1 м тереңдікте орналасқан. Ашылған қоқыс шұңқырының іші күл аралас бос топырақтан табанына дейін тазартылды. Сонымен қатар ішінен ыдыс сынықтары мен ұсақ мал сүйектері шықты. Оның аумағы 1,2 м, тереңдігі 0,4 м.

1-сурет Қазба алаңындағы жерлеу орны

Қазба алаңының шығыс бұрышынан, яғни асхана бөлмесінің шығысында оңтүстік-батыстан солтүстік-шығысқа қарай бағыттталып жатқан бөлме қабырғасының батыс және солтүстік қабырғалары анықталды. Шығыс қабырғасы қазба жиегінің астында қалғандықтан анықталған жоқ. Оңтүстік қабырғасы ашық бастырмалы болса керек. Себебі, бөлме қабырғасының бітер тұсында баған тіреуінің астына қойылған тау тасы орналасқан. Бұрышқа қойылған тау тасының биіктігі 0,5 м, ұзындығы 0,4 м, қалыңдығы 0,3 м. Жартылай ашылған бөлме қабырғасының батыс қабырғасы оңтүстік-батыстан солтүстік-шығысқа қарай бағыттталып жатыр. Оның ұзындығы 2,2 м, сақталған биіктігі 0,3 м, қалыңдығы 0,3 м. Қабырға күйдірілген қыш сынықтары мен қам кесектен қаланған. Бөлменің солтүстік қабырғасы солтүстік-батыстан оңтүстік-шығысқа қарай бағыттталып жатыр. Оның ашылған ұзындығы 1 м, биіктігі 0,3 м, қалыңдығы 0,3 м. Қабырғаның шығыс бөлігі қазба жиегінің астында қалғандықтан толық ашылған жоқ.

Қазба алаңындағы Асхана бөлмесінің солтүстік-батыс бөлігінде сыпа үстіне ағаш табытпен жерленген 7 адам қаңқасы ашылды. Анықталған табыттың астыңғы бөлігінің ағаш шірінделері ғана сақталған. Адам қаңқаларын ашу барысында ағаш қалдықтары мен қатты тотығып кеткен бірнеше шегелер табылды. Соған қарағанда адамдарды ағаш табытпен жерлеген. №7 жерлеу орны ғана күйдірілген қышпен үй жасау арқылы жерленген. Ашылған адам қаңқасына солтүстіктен бастап реттік санмен сипатталып, беріліп отыр (1-сурет).

1 сызба Қазба №18. Бірінші құрылыс кезеңінің биіктіктері

№1 адам қаңқасының жамбас, оң жақ балтыр сүйегі және оң жақ қол сүйектері ғана анықталды, толық сақталмаған. Солтүстік-батысқа қарай бағытталып жерленген адам қаңқалары қозғалып кеткен. Ашылған адам қаңқасының ұзындығы 1,2 м.

№2 адам қаңқасы анатомиялық толық сақталған. Бет жүзі солтүстік-шығысқа қаратылып жерленген, толық ұзындығы 1,2 м. Сол жақ аяғының тізе тұсында адам қабырғасы шашылып жатыр.

№3 адам қаңқасы анатомиялық толық сақталған. Бет жүзі солтүстік-батысқа қаратылып жерленген мүрденің ұзындығы 1,7 м. Оң қолы мен сол қолы шынтақ тұсынан бүгіліп, ішіне қойылған. Сонымен қатар, мүрденің үстінде ретсіз өзге адам сүйектері шашылып жатыр.

№4 адам қаңқасы анатомиялық толық сақталмаған. Бет жүзі солтүстік-батысқа қаратылып жерленген адамның ұзындығы 1,6 м шамасында. Ашылған адам қаңқасының тізе тұсында адамның бас сүйегінің артқы бөлігі және өзге де адам сүйектері шашылып жатыр.

№5 адам қаңқасы анатомиялық толық сақталмаған. Бет жүзі солтүстік-шығысқа қаратылып жерленген адамның ұзындығы 1,5 м шамасында. Бас сүйегі тұсынан сексеуіл тамыры бұзып, қозғап жіберген. Сондай-ақ, сүйектер қозғалып, ретсіз жатыр.

№6 адам қаңқасы анатомиялық толық сақталмаған. Ретсіз жатқан адам қаңқасының ұзындығы 1,7 м шамасында. Осы мүрденің жамбас тұсында және оң жақ иық тұсында адамның екі бас сүйегі орналасқан.

№7 жерлеу орны көлемдері 25x25x5 см болып келетін күйдірілген қышпен қаланған. Бет жүзі батысқа қаратылып жерленген адам қаңқасы анатомиялық толық сақталған. Оң қолдың шынтағынан бүгіп, төс тұсына қойған. Ал, сол қолын шынтағынан бүгіп, іш тұсына қойған. Сонымен қатар екі тізесін сәл бүгіп жерлеген. Адам қаңқасының ұзындығы 1,8 м.

Қазба алаңында анықталған № 1-6 адам қаңқалары толығымен жерлеу орнынан алынып, өзге орынға жерленді. Адам қаңқаларының жатқан жерін тазалау барысында №6 жерлеу орнының бас тұсында үш аяқты темір қазан анықталды. Темір қазан қатты тотығып кеткен.

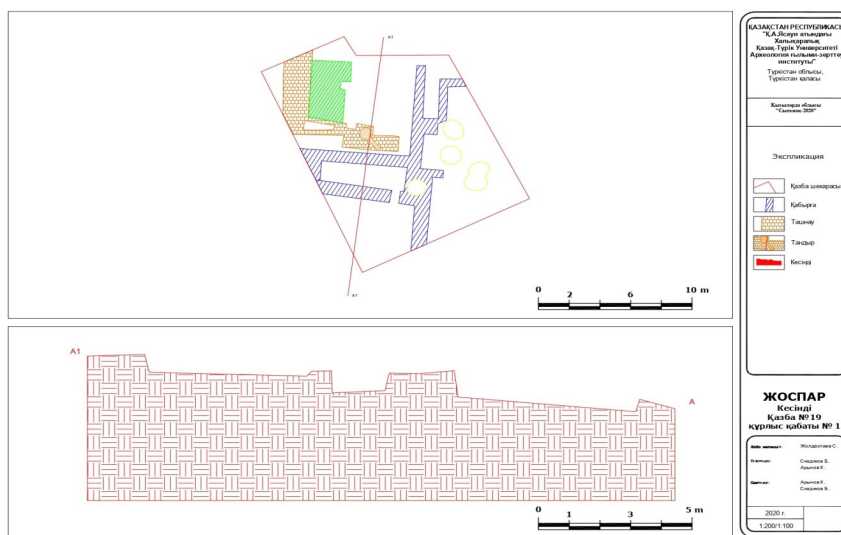
Сондай-ақ, осы жерлеу орнының солтүстік-батыс бөлігінде оңтүстік-батыстан солтүстік-шығысқа қарай бағытталып жатқан қабырға анықталды. Қабырға көлемдері 25x25x5 см болып келетін күйдірілген қыштармен қаланған. Ашылған қабырғаның ұзындығы 3,2 м, қалыңдығы 1,5 м, биіктігі оңтүстік жағы 0,1 м, солтүстігінде 0,3 м. Сонымен қатар ашылған қабырғаның оңтүстік бөлігі қазба жиегінің астында қалғандықтан толық ашылған жоқ. Қазба жұмыстары барысында анықталған бірінші құрылыс кезеңінің жобасы мен тік кесіндісі сызылды (1-сызба).

2-сурет Қазба алаңында ашылған екінші құрылыс кезеңінің әуеден көрінісі

Екінші құрылыс кезеңі. Қазба жұмыстарын әрі қарай жалғастыру барысында 0,7 м тереңдіктен екінші құрылыс кезеңінің екі бөлмесі анықталды. Бірінші бөлме қазба алаңының орталық бөлігінде, яғни бірінші құрылыс кезеңінде орналасқан асхана бөлмесінің астында орналасқан (2-сурет).

Бөлме 1. Бөлменің шығыс қабырғасы ғана ашылды. Оңтүстік-батыстан солтүстік-шығысқа қарай созылып жатқан қабырғаның ұзындығы 4 м, сақталған биіктігі 0,7 м, қалыңдығы 0,8 м. Қабырға көлемдері 20x20x40 см болып келетін қам кесектен қаланған. Осы қабырғаның үстінде 0,1 м қалыңдықта әк аралас топырақ төселген. Оның үстіне бірінші құрылыс кезеңінің бір қатар күйдірілген қыштан қаланған қабырғасы орналасқан. Осы көлемдегі қам кесектер қаланың шығыс қақпасындағы қорған қабырғаларында қаланған (Жолдасбаев және т.б. 2012: 185). Ал оңтүстік қабырғасы бірінші құрылыс кезеңіндегі тандыр құрылысының астында қалғандықтан ашылмады. Ал, батыс қабырғасы жоғарғы құрылыс кезеңіндегі жерлеу орнымен байланысып жатқан болуы мүмкін. Бөлменің солтүстік қабырғасы қазба жиегінің астында қалғандықтан толық ашылған жоқ.

2-сызба Қазба №18. 1,2 құрылыс кезеңдерінің тік кесіндісі

Бөлме 2. Қазба алаңында ашылған екінші бөлменің жалпы аумағы 1,5x4 м. Бөлме іші еден деңгейіне дейін құланды бос топырақтардан тазартылды. Бөлменің қабырғалары сыртындағы сылағымен жақсы сақталған және көлемдері 24x12x10 см болып келетін қам кесектен қаланған. Көлеміне қарап бұл ашылған бөлме дәліз қызметін атқарған болса керек. Сонымен қатар, ашылған бөлменің солтүстік-шығыс бөлігінде бірінші құрылыс кезеңінің тандыр бөлмесі орналасқан. Батыс қабырға; оңтүстік-батыстан солтүстік-шығысқа қарай бағыттталып жатқан қабырғаның ұзындығы

1,5 м, биіктігі 0,6 м, қалыңдығы қазба жиегінің астында қалғандықтан анықталған жоқ. Қабырға еденде 0,15 м биіктікте тапталған, топырақ төселген. Оның бетіне төрт қатар қам кесек қаланған. Бұл қабырға солтүстік және оңтүстік қабырғалармен еш байланыссыз қаланған. Соған қарағанда қабырға кейіннен жабылған болса керек. Солтүстік қабырға; оңтүстік-шығыстан солтүстік-батысқа қарай созылып жатқан қабырғаның ұзындығы 4 м, биіктігі 0,7–0,8 м, қалыңдығы 0,8 м. Қабырғаның солтүстік-батыс бөлігінде көлемі 0,4x0,4 м болып келетін ниша орналасқан. Сондай-ақ, қабырғаның солтүстік бөлігінде тандыр құрылысы орналасқан және осы қабырға арқылы түтіндік мұржасын шығарған. Қабырғаның шығыс бұрышын 0,8 м аралықта бірінші құрылыс кезеңінің қоқыс шұңқыры бұзып кеткен. Ашылған қабырғаның сақталуы жақсы және сырты сабан қосып сыланған, қалыңдығы 0,5–1 см аралықта. Шығыс қабырға; оңтүстік-шығыстан солтүстік-батысқа қарай созылып жатқан қабырғаның ұзындығы 1,5 м, биіктігі 0,8 м, қалыңдығы 0,8 м. Ашылған қабырғаның сақталуы жақсы және сырты сабан қосып сыланған, қалыңдығы 0,5–1 см аралықта. Қабырғаның сыртқы бөлігін бірінші құрылыс кезеңінің қоқыс шұңқыры бұзып жатыр. Оңтүстік қабырға; оңтүстік-шығыстан солтүстік-батысқа қарай бағытталып жатқан қабырғаның ұзындығы 4 м, биіктігі 1 м, қалыңдығы 0,8 м. Қабырға астына еден деңгейінен 0,5 м биіктікте әк аралас бос топырақ төселіп, үстіне көлемдері 24x12x10 см болып келетін қам кесектен қаланған. Сонымен қатар қазба кезінде ашылған құрылыс нысандарының жобасы мен тік кесіндісі сызылды (2-сызба).

Кесінді. Сығанақ қалашығының шығыс қақпасының кіреберісінен батыс бағытқа, қала орталығына бағытталған көше бойының 240 метрінің оң қапталынан зерттеу жүргізілу үшін, көлемі 25x25x2 м төбешік таңдалды. Зерттеу орыны шартты түрде «Кесік №1» деп белгіленді. Кесік төбешік етегінен жоғары қарай солтүстік бағытқа қарай бағытталып, көлемі 15x2 м жер белгіленіп, зерттеу жүргізу жоспарланды. Төбешіктің үстін сексеуіл, қарабарқын және шөп басқан. Зерттеу жұмысына дейін төбешік үстінде көптеген майдаланып кеткен қыш ыдыс сынықтары, сексеуілдің қураған бұтақтары және сүйектер шашылып жатты. Әр жерден кесек-кесек темір қорытпалары да анықталды.

Зерттеу жұмысына дейін төбешік үстінен төмендегідей ыдыс сынықтары алынды.

1. Ауыз ернеуінің сынығы бар, боялмаған қыш ыдыс. Ернеуі сыртқа қарай қайырыла жасалған. Ауыз ернеуінің аумағы 18 см, сақталған биіктігі 5 см, қалыңдығы 0,5 см.

2. Ауыз ернеуінің сынығы бар, боялмаған қыш ыдыс. Ернеуі сыртқа қарай қайырыла жасалған. Ауыз ернеуінің аумағы 35 см, сақталған биіктігі 4 см, қалыңдығы 1,0 см.

3. Ауыз ернеуінің сынығы бар, боялған ыдыс. Жасыл түсті. Ауыз ернеуінің аумағы 18 см, сақталған биіктігі 2 см, қалыңдығы 0,5 см.

Алғашқы зерттеу төбешіктің үстін сексеуіл, қарабарқын және шөптерді тазалаудан басталды. Зерттеу жұмысы нысанның оңтүстік нүктесінен солтүстік бағытқа қарай бес метр жердегі керткі жерден бастау алды. Беткі қабаты бір күрек бойы үрлеме топырақ пен борпылдақ топырақтан тазартылғаннан кейін, астыңғы қабатын анықтау мақсатында тазалана қырылып, сыпырылды. Кесіктің оңтүстік бөлігінен әр жерден ретсіз жатқан кесек сынықтарынан басқа ештеңе көріне қоймады. Ал солтүстік бөлігінен тігінен қаланған көлемі 25x5 см қи кесек анықталды. Бұл қи кесектер 0,5 м-ге дейін жалғасты. Қидан жасалған мұндай тұрғын үйлерде қалада XIX ғасырдың I жартысында өмір сүрген тұрғындардың тұрақтары (Жетібаев және т.б. 2020: 188). Қаланың жоғарғы құрылыс кезеңінің барлығы осы қи кесектен қаланған тұрғын үйлерде қоныстанған (Zholdasbaev, Aldabergenova, 2013:312). Оңтүстік бөлігінен 0,5 м тереңдіктен көлемі 120x110 м кесек қаландысының нобайы көрінді. Кесек қаландысының оңтүстігінде көлемі 30x30 см шұңқыр орналасқан. Кесек қаландысының қандай құрылыс бөлігі екендігін зерттеу барысы көрсетеді.

Келесі кезекте кесіктің оңтүстік шеткі нүктесінен 2,5 м-ден бір күрек бойымен (30 см) сатылап аршыла бастады. Кесік жоғарғы нүктесінен төмен қарай еңіс болғандықтан 50–60 см-дей тереңдетіліп, төменгі оңтүстік нүктесі жол деңгейімен теңестірілді.

Кесек қаландысының жан-жағын тазалау кезінде, кесек қаландысының жалаң қабат екендігі белгілі болды. Қаланды солтүстік бағытқа қарай алты қатар етіп қаланған.

1-қатар. Көлденеңінен тігінен қаланған. Кесек көлемі 23x18x8 см.

2, 3-қатар. Ұзына бойы тігінен қаланған. Кесек көлемі 30x18x8 см.

4-қатар. Көлденеңінен тігінен қаланған. Кесек көлемі 23x18x8 см.

5-қатар. Көлденеңінен тігінен қаланған. Кесек көлемі 23x18x8 см.

6-қатар. Ұзына бойы тігінен қаланған. Кесек көлемі 30x18x8 см.

Кесіктің солтүстік шетінің 0,8 м тереңдікте (II ярус) ЖҚҚ-ның (Жоғарғы құрылыс қабатының) еден деңгейінен таға тәрізді ошақ анықталды. Көлемі 0,4x0,3 м, тереңдігі 23 см. Ішінен қара түсті күл аралас топырақ алынды. Ошақтың оңтүстігінен 0,6 м жерде аумағы 0,3x0,3 м, тереңдігі 0,2 м шұңқырдан қара-сұр түсті топырақ аралас күл төгілген жер бар екендігі белгілі болды. Күл арасынан түйіршік-түйіршік темір қорытпалары анықталды.

Осы қабатта ортадағы кесек қаландысының солтүстік шығыс бұрышынан ретсіз жатқан төрт кірпіш аршылды. Аталған кірпіштерді ешқандай құрылыс бөлігіне ұқсата алмадық. Ішіндегі бір кірпіштегі күйік іздері әлде бір ошақтың бұзылған кірпіштері екендігінен хабар береді. Кесек қаландысының оңтүстігінде 1,1 м тереңдікте 1ҚҚ-на тән кірпіш төсенділері көріне бастады (III ярус).

Келесі кезекте ортадағы кесек қаландысының астын зерттеу мақсатында, сызбасы түсіріліп, фотофиксация жасалғаннан кейін қаланды алынып тасталды. Қаланды астынан 1ҚҚ-на тән ошақ нобайы көрінді. Кесек қаландының алынуы барысында оңтүстік бөлігінің астынан көлемі тауық жобалас құс сүйегі анықталды.

Кесіктің солтүстігіндегі пеш пен қара түсті күл қабаттары, аталған нысан орналасқан жердің шеберхана болғандығынан хабар береді. Ары қарай зерттеу жұмыстары барысында анықтайтын боламыз.

Осыдан кейін зерттеу жұмыстары аяқталды да, кесінді беттері тазаланып 0,50 м ярустарға бөлінді. Кесінді беттері бізге топырақ қабаты құрамы мен мәдени қалдықтардың төмендегідей екендігін көрсетіп берді (3-сызба).

Кесіндінің шығыс қимасы.

1. Кесіндінің шығыс қимасының солтүстік бөлігі 10 см шым қабаты.
2. Оның асты 1,5 ярусқа дейін қи кесектер.
3. Кесіндінің солтүстігінде, 3 ярустың орта тұсында қара күл қабаты мен кесек қаландылары орналасқан.

4. Оңтүстік бөлігі шым қабатынан кейін 3 ярусқа дейін бос топырақ.

5. 3 яруста орта көлемді құмыра мен кесек қаландысы анықталды.

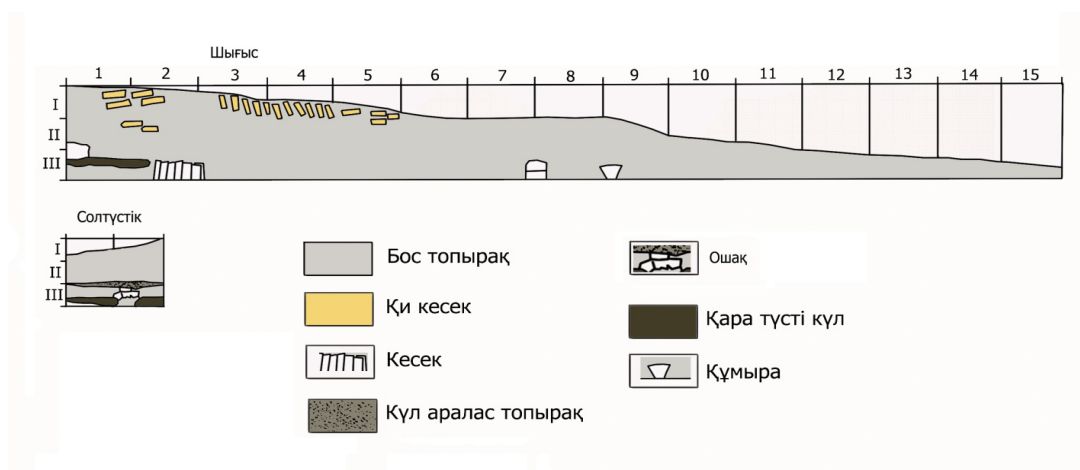
6. Ал қалған бөліктері құланды мен бос топырақтан тұрады.

Кесіндінің солтүстік қимасы.

1. 10 см шым қабатынан кейін 2 ярусқа дейін құланды бос топырақ.

2. 3 яруста 20 см күл аралас бос топырақ.

3. 3 яруста 25 см қара түсті күл қабаты мен ошақ мүржасы тәрізді ойық байқалды.

3 сызба Кесіндінің шығыс және солтүстік қималары

Қорытынды. Қорыта келе, маусымдық далалық зерттеу жұмыстары барысында №18 қазба алаңында жүргізілген қазба жұмыстары нәтижесінде екі құрылыс кезеңі анықталды. Бірінші құрылыс кезеңі жер бетіне жақын болғандықтан қатты бұзылып кеткен. Сонымен қатар, аталмыш алаңда жүргізілген қазба жұмыстары барысында бір әулетке тиесілі жерлеу орны ашылды. Себебі, қалашық орны XIX ғасырда биік төбе болып жатқандықтан маңайдағы тұрғындар қазба тапқан туыстарын жерлеп зират ретінде пайдаланған. Жоғарыда айтып өткеніміздей 2003 жылы ескерткіште қазба жұмыстары басталмас бұрын қала орны зират қызметін атқарып келген болатын.

Далалық зерттеу жұмыстары барысында екінші құрылыс кезеңіне жататын екі бөлме анықталды. Қазба алаңында ашылған бөлмелердің бірқатар қабырғалары қазба жиегінің астында қалғандықтан толық ашылмады. Себебі, қазылған 10x15 м құрайтын қазба алаңынан тысқары болды. Аталмыш нысаннан алынған құмыралар мен керамика сынықтарына талдау жасай отырып, жоғарғы қабатының XVII–XVIII ғасырлар аралығына жататындығы, ал, төменгі қабаттың XV–XVI ғасырлар аралығына жататындығы анықталды.

№1 кесіндіде жүргізілген қазба жұмыстары нәтижесінде екі құрылыс қабаты анықталды. Тазалау жұмыстары барысында анықталған ошақ пен қара түсті күл қабаттарды негізге ала отырып, аталған нысан орналасқан жердің шеберхана болғандығынан хабар береді. Қазба алаңынан алынған құмыралар мен керамика сынықтарына талдау жасай отырып, жоғарғы қабатының XIX ғасырға жататындығы, ал төменгі қабаттың XVII–XVIII ғасырлар аралығына жататындығы анықталды.

Әдебиет тізімі

Zholdasbaev S., Aldabergenova M. The medieval town of Kazakhstan // Asian Social Science. 2013, Volume 9, Issue 5, pp. 73-82.

Akymbek Y., Baibugunov B. Minaret of Medieval City Aktobe // World Academy of Science, Engineering and Technology. 2013, Vol: 78, 1235–1238 pp.

Агеева Е.И., Пацевич Г.И. Из истории оседлых поселений и городов Южного Казахстана // Труды ИИАЭ АН Каз ССР. Т.5. Алматы: 1958. С. 215.

Акишев К.А., Байпаков К.М., Ерзакович Л.Б. Древний Отрар. (топография, стратиграфия, перспективы). Алма-Ата: Издательство «НАУКА» Казахской ССР, 1972. С. 214.

Бернштам А.Н. Проблемы древней истории и этногенеза Южного Казахстана // Известия АН Каз ССР. Серия археологическая. 1949. Выпуск 2. С. 59–99.

Жетібаев К., Жолдасбаев С., Арынов Қ., Бахтыбаев М. Сығанақ қалашығында 2019 жылы жүргізілген археологиялық зерттеу жұмыстарының нәтижелері // Ясауи университетінің хабаршысы. 2020. №2 (116). 312–325 бб. <http://habarshy.ayu.edu.kz/tr/zhurnal-muragaty/#1555301655403-7bfe06bb-947d>

Жолдасбаев С. Ортағасырлық Сығанақ қаласы (X–XVIII ғғ.). Түркістан: Тұран баспасы, 2009. 246 б.

Жолдасбаев С., Нурханов Б.О., Бахтыбаев М., Мургабаев С.С., Арынов К.С. 2011 жылғы Ортағасырлық Сығанақ қаласында атқарылған жұмыстар // Марғұлан оқулары 2012. Астана: 2012, 185-189 бб. <http://arheology.kz/sbornik/margulanovskie-chteniya/231-margulanovskie-chteniya-2012.html>

Жолдасбаев С., Жетібаев К., Бахтыбаев М., Арынов Қ. Сығанақ қаласында 2015 жылы жүргізілген археологиялық зерттеу жұмыстары // «Қазақстанның тарихи-мәдени мұраларының өзекті мәселелері: өткені, бүгіні мен болашағы» атты тарих ғылымдарының докторы, профессор Мадияр Елеуовтың 70 жылдық мерейтойына арналған халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. I бөлім. Алматы: Қазақ университеті, 2016. 285 б.

Жолдасбаев С., Жетібаев К., Бахтыбаев М., Мургабаев С., Арынов Қ., Сиздинов Б., Гурсой М., Амантуров М., Малдыбекова Л. «Қызылорда облысының мәдениет, мұрағаттар және құжаттама басқармасының Қызылорда облыстық тарихи және мәдени ескерткіштерді қорғау жөніндегі» коммуналдық мемлекеттік мекемесі тапсырысы бойынша орындалған «Қызылорда облысы, Жаңақорған ауданындағы Сығанақ қалашығына археологиялық зерттеу жұмыстарын жүргізу» тақырыбы бойынша 2019 жылы атқарылған ғылыми-зерттеу жұмыстары жайлы есеп. Түркістан: 2019. 161 б.

Жолдасбаев С.Ж., Жетібаев К.М., Бахтыбаев М.М., Мургабаев С.С. Сығанақ жәдігерлері. Түркістан: Тұран, 2016. 182 б.

Искендірова А., Бахтыбаев М., Мургабаев С., Арынов Қ., Амантуров М. Отчет о научно-исследовательской работе по итогам 2019 года, выполненного в рамках программы Министерства иностранных дел РК по теме «Археологические исследования некрополя средневекового городища Сыганак». Ташкент: 2019. С. 92.

Каллаур В.А. Древние города Саганак (Сунак), Ашнас или Эшнас (Асанас) в Перовском уезде, разрушенные Чингиз-ханом 1219 г. // ПТКЛА. Приложения к протоколу от 7 февраля 1900.

Кастанье И.А. Надгробные сооружения киргизских степей. Оренбург: 1911. С. 189–192.

Лерх П. Археологическая поездка в Туркестанский край в 1867 году. Санкт-Петербург: 1870. С. 38.

Смирнов Е.А. Древности на среднем и нижнем течении р. Сырдарьи. // ПТКЛА от 17 февраля 1897. С. 7.

Якубовский А.Ю. Развалины Сыгнака // Сообщения ГАИМК. 1929. Выпуск 2. С. 123-159.

References

Zholdasbaev S., Aldabergenova M. The medieval town of Kazakhstan //Asian Social Science. 2013. Volume 9, Issue 5, pp. 73-82. [in English]

Akymbek Y., Baibugunov B. Minaret of Medieval City Aktobe//World Academy of Science, Engineering and Technology. 2013. Vol: 78, pp. 1235–1238. [in English]

Ageeva E.I., Patsevich G.I. Iz istorii osedlyhposelenni i gorodov Iujnogo Kazahstana. [From the history of settled settlements and cities of South Kazakhstan].Trudy IIAE AN Kaz SSR. T.5. Almaty, 1958.p.p. 215. [In Russian]

Akishev K.A., Baypakov K.M., Erzakovich L.B. Drevnii Otrar. (topografiya, stratigrafiya, perspektivy). [Ancient Otrar. (topography, stratigraphy, perspectives)]. Alma-Ata: Izdatelstvo «NAUKA» Kazahskoi SSR, 1972. pp. 214. [In Russian]

Bernshtam A.N. Problemy drevnei istoriii etnogeneza Yuzhnogo Kazahstana [Problems of ancient history and ethnogenesis of South Kazakhstan]. Izvestia AN Kaz SSR. Seriiia arheologicheskaya. Vypusk 2. Almaty, 1949. pp.59–99. [In Russian]

Zhetibaev K., Zholdasbaev S., Arynov K., Bahtybaev M. Syganak kalashygynda 2019 zhyly zhurgizilgen arheologialyk zertteu zhumystarynyn natizheleri. [The results of archeological research in 2019 in the town of Syganak]. Iasaui universitetinin habarshysy. 2020. №2 (116). pp. 312–325. [In Kazakh]

Zholdasbaev S. Ortagasyrlyk Syganak kalasy (X–XVIII gg.). [Medieval city of Syganak (X-XVIII centuries)]. Turkistan: Turan baspasy, 2009. Pp.246 [In Kazakh]

Zholdasbaev S., Nurhanov B., Bahtybaev M., Murgabaev S., Arynov K. 2011 zhylyg Ortasyrlyk Syganak kalasynda atkarylğan zhymystar. [Work done in the medieval city of Syganak in 2011]. Margulan okulary 2012. Astana: 2012. Pp. 188 [In Kazakh]

Zholdasbaev S., Zhetibaev K., Bahtybaev M., Arynov K. Syganak kalasynda 2015 zhyly zhurizilgen arheologiyalyk zertteu zhymystary. [Archaeological excavations in Syganak in 2015]. «Kazakstannyn tarihi-madeni muralarynyn ozekti maseleleri: otkeni, bugini men bolashagy» atty tarih gylymdarynyn doktory, professor Madiyar Eleuovty 70 zhyldyk mereitoiyna arnalgan halykaralyk gylymi-tazhiribelik konferenciya materialdary. I bolim. Almaty: Kazak universiteti, 2016. Pp. 285.[In Kazakh]

Zholdasbaev S., Zhetibaev K., Bahtybaev M., Murgabaev S., Arynov K., Sizdikov B., Gursoy M., Amanturov M., Maldybekova L. «Kizilorda oblisinin madeniet, muragattar zhane kuzhattama baskarmasinin Kizilorda oblastik tarihi zhane madeni eskertkishterdi korgau zhonindegi» kommunaldik memlekettik mekemesi tapsirisi boynsha orindalgan «Kizilorda oblisi, Zhanakorgan audanindagi Syganak kalashigina arheologiyalyk zertteu zhymystarin zhurgizu» takiribi boynsha 2019 zhyly atkarilgan gilymi-zertteu zhymystari zhaily esep. Turkistan: 2019. p.p.161. [In Kazakh]

Zholdasbaev S.Zh., Zhetibaev K.M., Bahtybaev M.M., Murgabaev S.S. Syganak zhadigerleri. [Artifacts of Syganak]. Turkistan: Turan, 2016. p.p.182.[In Kazakh]

Iskenderova A., Bahtybaev M.M., Murgabaev S.S., Arynov K., Amanturov M., Otchet o nauchno-issledovatel'skoj rabote po itogam 2019 goda vypolnennogo v ramkah programmy Ministerstva inostrannyh del RK po teme «Arheologicheskie issledovaniya nekropolia srednevekovoe gorodishche Syganak». Tashkent: 2019. p.p.92. [In Russian]

Kallaur V.A. Drevnie goroda Saganak (Sunak), Ashnas ili Eshnas (Asanas) v Perovskom uezde, razrushennyye Chingiz-hanom 1219 g. [The ancient cities of Saganak (Sunak), Ashnas or Eshnas (Asanas) in the Perovsky district, destroyed by Genghis Khan in 1219.]. PTKLA. Prilozheniya k protokolu ot 7 fevraliya 1900. [In Russian]

KastaneI. A. Nadgrobnyye sooruzheniya kirgizskih stepei.[Gravestones of the Kyrgyz steppes]. Orenburg: 1911. p.p. 189-192. [In Russian]

LerhP. Arheologicheskaya poezdka v Turkestanskii krai v 1867 godu. [Archaeological trip to Turkestan region in 1867]. Sank-Peterburg: 1870. Pp. 38. [In Russian]

Smirnov E.A. Drevnosti na srednem i nizhnem techenii r. Syrdari. [Antiquities in the middle and lower reaches of the river Syrdarya]. PTKLA ot 17 fevralia 1897. Pp.7. [In Russian]

Yakubovskii A.Iu. Razvaliny Sygnaka. [Ruins of Sygnak a]. Soobsheniya GAIMK. 1929. Vol. 2, pp.123-159. [In Russian]

IRSTI 03.20

DOI 10.51943/1814-6961_2022_1_219

THE ROLE OF SACRED SITES IN THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC TOURISM IN KAZAKHSTAN

Dinara Abdigaliyeva¹, Batyrkhan Zhumabayev^{2*}, Bibigul Isabayeva³

¹National Museum of the Republic of Kazakhstan. Kazakhstan, Nur-Sultan

^{2*}L.N. Gumilyov Eurasian National University. Kazakhstan, Nur-Sultan

³Turan University. Kazakhstan, Nur-Sultan

*Corresponding author:

Email: zhumabaevbatyrkhan@gmail.com (B. Zhumabayev), email: mars_diko@mail.ru (D. Abdigaliyeva), email: issabayeva@inbox.ru (B. Isabayeva)

Abstract. This article focuses on the analysis of stimulating the development of domestic tourism. The authors have studied the key components of tourists' motivation to visit sacred sites, and also considered the classification of historical and cultural sights. The results of the study revealed the main motives for travel, factors that attract tourists to sacred places. It is also worth noting that the article deals with the theoretical aspects of sacred space and heritage. Sacred cultural and historical heritage is an important resource for the development of tourism in Kazakhstan. Current thematic tourist routes show that there are sacred places on the territory of Kazakhstan, the visit of which leaves people with strong emotions. A special role in the preservation of historical and cultural heritage sacred sites play Shyrakshy (watchmen). To date, Shyrakshy carry out a leading role in the interpretation of communicative practice and sacred space in Kazakhstan. Shyrakshy often have real or imagined genetic connection with the priesthood of the sacred site. However, it is necessary to distinguish difference between religious tourism and pilgrimage itself. Religious tourism is understood as partly secular visits to religious sites for cultural and educational

**КЕҢЕС ДӘУІРІ ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА
SOVIET PERIOD HISTORY**

Капаева А.Т., Касымова Д.Б. ФОРМИРОВАНИЕ КАДРОВ В СОВЕТСКОМ КАЗАХСТАНЕ: СТИЛЬ ЖУМАБАЯ ШАЯХМЕТОВА.....	120
Ахмет А.Қ. УНИВЕРСИТЕТ ТАРИХЫ: ТАСАДА ҚАЛҒАН ДЕРЕКТЕР.....	130
Мырзатаева З., Алипова Д., Жұмабаева К., Сапанов С.Ж., Уалтаева А.С. АТЫРАУ ОБЛЫСЫНЫҢ 1920-1930 ЖЖ. ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ӨМІРІНДЕГІ МҮНАЙ ӨНДІРІСІНІҢ ОРНЫ.....	139
Сәтбай Т.Я., Жолдасұлы Т., Ахметбек Б.М. СӘУЛЕТШІЛЕР МЕН СУРЕТШІЛЕР ОДАҒЫНЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ МӘДЕНИ ДАМУЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ (1946-1970 жж.).....	149
Бәкір Ә.Қ., Тайман С.Т. М. ШОҚАЙ - МҮСЫЛМАН ЭМИГРАНТТАРЫНЫҢ КӨШБАСШЫСЫ.....	160
Бекмагамбетова М.Ж., Бекмагамбетов Р.Қ., Бимолданова А.А. ОПИУМ ДЛЯ НАРОДА: АТЕИСТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ КАЗАХСТАНЦЕВ ПЕРИОДА «РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА».....	170

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY**

Тоқтабай А.У. ТӘЖІКСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚТАРДЫҢ КИЕЛІ ЖЕРЛЕРІ МЕН ТАРИХИ ОРЫНДАРЫ (ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ ЭКСПЕДИЦИЯ МАТЕРИАЛДАРЫ БОЙЫНША).....	181
Орынбаева Г.У. КАЗАХСКИЙ АУЛ И СОВЕТСКАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ: ТРАДИЦИОННАЯ КУЛЬТУРА В ПРЕДДВЕРИИ ГИБЕЛИ.....	191
Жомарт Ж. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҚҰРАМЫНДАҒЫ ҚОҢЫРАТ ТАЙПАСЫНЫҢ КӨНЕ ТАРИХЫ.....	200
Жетібаев К.М., Сиздиқов Б.С., Арынов Қ.С., Бахтыбаев М.М. СЫҒАНАҚ ҚАЛАШЫҒЫНДА ЖҮРГІЗІЛГЕН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСТАРЫНЫҢ НӘТИЖЕЛЕРІ.....	209
Abdigaliyeva D., Zhumabayev B., Isabayeva B. THE ROLE OF SACRED SITES IN THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC TOURISM IN KAZAKHSTAN.....	219
Дуванбеков Р.С. О ПРОБЛЕМАХ ХРОНОЛОГИИ КАМЕННОЙ ИНДУСТРИИ ПАЛЕОЛИТА ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА В ИСТОРИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ.....	226

**Рецензия
Сын-пікір
Review**

Балтабаева К.Н. РЕЦЕНЗИЯ НА КНИГУ: НӘБИЖАН МҰҚАМЕТХАНҰЛЫ. ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ФЕНОМЕН: ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ БӨЛІНУІ МЕН ТҮТАСТАНУ ҮДЕРІСІ.....	236
---	-----